

**МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ
ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧОГО МАТЕРІАЛУ
(ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО
ЕКСПЕРИМЕНТУ)**

Катерина КРЯЧУН,

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти;
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»;

Ірина ВІКТОРЕНКО,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри теорії і практики початкової освіти;
Державний вищий навчальний заклад
«Донбаський державний педагогічний університет»

***Анотація.** У статті визначено актуальність, нормативне та теоретико-методичне підґрунтя проблеми формування спостережливості здобувачів початкової освіти в процесі вивчення природничого матеріалу. Констатовано недостатню увагу вітчизняних науковців до проблеми на рівні формування досліджуваного феномена. Експериментально перевірено стан сформованості рівня спостережливості в учнів молодшого шкільного віку на констатувальному етапі дослідження. Установлено, що за традиційних умов навчання він перебуває на достатньому рівні.*

***Ключові слова:** спостереження, спостережливість, рівень сформованості спостережливості, методи діагностики сформованості спостережливості, інтегрований курс «Я досліджую світ», початкова школа.*

**METHODS OF RESEARCHING THE OBSERVABILITY
OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN STUDYING
NATURAL MATERIAL (BASED ON THE RESULTS
OF AN ASCERTAINMENT EXPERIMENT)**

Kateryna KRIACHUN,

Iryna VIKTORENKO

***Abstract.** The article deals with the problem of forming the observability of primary education students in the educational process of the NUSh. The relevance, normative and theoretical and methodological*

basis of the problem of the formation of observability as an important qualitative characteristic of a primary education student is studied. Insufficient attention of native scientists to the problem at the level of formation of the studied phenomenon is found out. The method of determining the initial level of formation of observability of primary school students is described through the diagnosis of three components: the ability to observe, interest and attitude to nature, formation of attention. A complex of empirical (putting practical tasks), sociological (questionnaires, interviews) methods and mathematical statistics methods (summary evaluation method, arithmetic mean indicators) are used. It is established that the general level of formation of observation of the 2nd graders under traditional conditions of study is at a sufficient level. At the same time, differences in the formation of its individual components are diagnosed. The lowest indicators are recorded in the formation of students' interest in nature and in the ability to observe, that is the basis for conducting a formative experiment.

Keywords: *observation, observability, level of observability formation, diagnostic methods of observability formation, integrated course «I Explore the World», primary school.*

Одним із ціннісних орієнтирів, на якому реалізується мета початкової освіти, визначеної Державним стандартом початкової освіти (2018 р.) є «радість пізнання, що обумовлюється використанням в освітньому процесі дослідницької та проєктної діяльності» [3]. Саме тому домінантне значення має проблема формування в здобувачів початкової освіти дослідницьких умінь, зокрема вмінь спостерігати, здатності і прагнень до самостійних чи групових спостережень, спрямованих на формування допитливості в галузі природничих наук, готовності формулювати припущення та робити висновки на основі їх проведення [3].

Важливим є відзначити, що спостереження є необхідною умовою формування природничих уявлень і понять як елементів знань, які засвоюються учнями впродовж усього процесу навчання освітньої галузі «Природознавство», яка є складовою інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Цілеспрямовані та планомірні спостереження впливають на формування і розвиток важливої риси особистості – спостережливості, яка позначається на розвитку інших психічних процесів, що в загальному результаті відбивається на поведінці, а також на результатах навчання.

Відповідно до «Вимог» обов'язкових результатів навчання з природничої освітньої галузі Державного стандарту впродовж 1-го та 2-го циклів навчання здобувачі освіти з певною мірою самостійності мають виявляти вміння пошуку об'єктів для спостереження, визначення мети і гіпотези, послідовності кроків і умов його проведення, безпосереднього сприймання об'єктів і явищ природи, зокрема й непомітних деталей, незначних відмінностей та змін, фіксувати результати в різних формах, аналізувати та обговорювати їх, проводити самоаналіз – визначати фактори успіху, помилки [3]. Вимоги чинного нормативного освітянського документа позначаються на змісті та очікуваних результатах навчання (ТОП-1, ТОП-2), а також на змістовому наповненні підручників «Я досліджую світ».

Згідно із зазначеним актуальність проблеми формування спостережливості учнів є незаперечною і посилюється в умовах компетентнісного навчання, яке має забезпечити активне конструювання знань та формування вмінь, уявлень, цінностей через досвід самостійної практичної діяльності, зокрема спостережень [12, 13]. Водночас як свідчать результати аналізу наукових джерел, досвіду роботи вчителів, а також власний досвід навчання учнів у початковій школі, розвиток спостережливості в процесі навчання природничого матеріалу недооцінюється вчителями та не отримав належного місця серед головних освітніх завдань початкової школи.

Незважаючи на те, що проблема формування спостережливості здобувачів початкової освіти на сучасному етапі є недостатньо дослідженою у вітчизняній науці, аналіз наукових джерел свідчить про зростаючий інтерес до окремих її аспектів. Зокрема, у своїх наукових здобутках науковці М. Бондар [2]; О. Карабань [4], Л. Колток, Л. Стахів [6] та ін. розглядають природу як один із важливих чинників освітнього процесу і водночас відстоюють ідеї проведення уроків серед природи в межах Нової української школи, які у своїй педагогічній діяльності активно підтримував В. Сухомлинський, підкреслюючи, що навчання на свіжому повітрі сприятиме розвитку в учнів спостережливості як необхідної умови розумового розвитку [11]. Теоретико-методичні аспекти проблеми розвитку спостережливості учнів як умови формування природознавчої компетентності (педагогічні умови; технологія проведення уроків серед

природи; методичні засади щодо організації спостережень; урахування педагогічної спадщини видатних українських педагогів К. Ушинського, В. Сухомлинського в освітньому процесі НУШ) представлено в наукових здобутках таких науковців: А. Колишкіна, А. Чобанян [5], І. Павлюк [9], П. Сікорський [10] та ін. Досвід навчання дітей за кордоном, зокрема спостереженням розглядається Л. Бабенко [1], Л. Кулинич [8] та ін.

Метою статті є дослідити вихідний рівень сформованості спостережливості здобувачів початкової освіти як основи для подальшого формування в умовах реалізації природничої освітньої галузі інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Загальний рівень спостережливості в здобувачів початкової освіти досліджували через діагностування 3-х рівнів розвитку його компонентів: уміння спостерігати, інтересу та ставлення до природи, сформованості уваги. Експериментальною роботою було охоплено 23 здобувачі 2-го класу Слов'янського ЗЗСО I-III ступенів № 10 Слов'янської міської ради Донецької області.

Методи (методики) наукового пошуку:

– *емпіричні*: постановка практичних завдань: дослідження сформованості уваги; визначення інтересу та ставлення учнів до освітніх компонентів, що є мотиваційним складником спостережливості учнів; ситуативний метод (методика) «Письмовий опис хатнього та польового горобців» за методикою Н. Ярошевої, модифікованої І. Кореневою [7, с. 88] для оцінки вмінь спостерігати;

– *соціологічні*: анкетування «Із любов'ю до природи» для вивчення інтересу учнів 2-го класу до природи; бесіда;

– *методи математичної статистики*: метод сумарних оцінок, показники середнього арифметичного.

1. Дослідження сформованості уваги учнів 2-го класу здійснювалося за допомогою методу практичних завдань (усього 5). Пропонуємо їх фрагменти.

Інструкція піддослідному: уважно розглянь малюнки та виконай завдання.

1. Порахуй кількість пташок і запиши правильну відповідь _____.

3. Полічи і запиши кількість побачених предметів _____.

Назви їх _____

Полічи і запиши кількість лише найдрібніших деталей _____.

Розфарбуй їх.

5. Розглянь малюнки. Обведи синім олівцем найхолоднішу пору року, а червоним – найтеплішу.

Рис. 1. Фрагменти практичних завдань на визначення сформованості уваги

Оцінювання результатів діагностування відбувалося з урахуванням таких балів: правильно – 3 бали; більше правильно, чим неправильно – 2 бали; більше неправильно, чим правильно – 1 бал; неправильно – 0 балів. Загальна кількість балів, що міг отримати кожен респондент – 15.

Розподіл за рівнями сформованості уваги відбувався в такий спосіб: *початковий рівень – 1-8 балів, середній рівень – 9-11 балів, достатній рівень – 12-14 балів, високий рівень – 15 балів.*

Сума кількості балів за кожним респондентом показала нам числове значення рівнів сформованості уваги в здобувачів 2-го класу. Отже, загальні показники виявились такими: респондентів із достатнім рівнем – 16 (69,6%), із середнім – 7 (30,4%). Учні із високим та початковим рівнями сформованості спостережливості виявлено не було. Результати свідчать про превалювання в здобувачів початкової освіти достатнього рівня розвитку уваги.

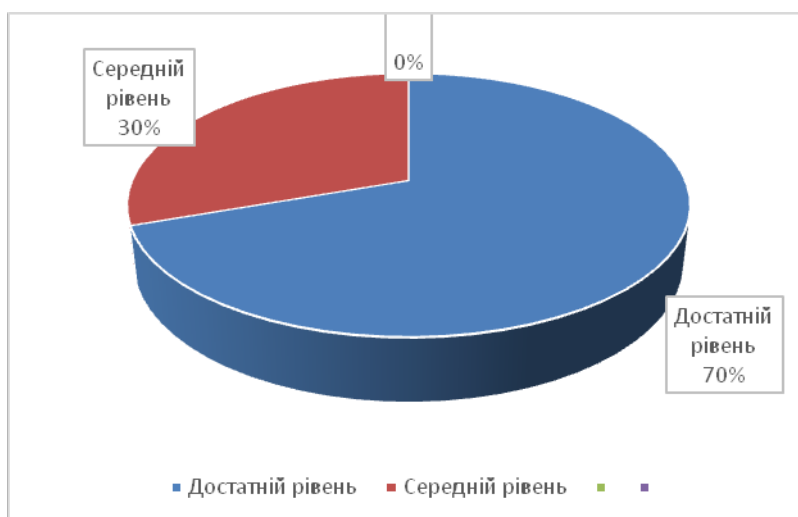

Рис. 2. Показники рівнів сформованості уваги в здобувачів 2-го класу на констатувальному етапі дослідження

Представимо експрес-аналіз кожного з 5-ти завдань методики. Так, найвищі показники правильного виконання виявлено за результатами 2-го завдання «З'єднай крапки в послідовності чисел, що їм відповідають, і отримай малюнок у подарунок», що відповідає 100% від загальної кількості балів (середнє арифметичне – 3,0 бали). Показники правильності виконання 1-го завдання «Порахуй кількість пташок і запиши правильну відповідь» характерним було для 91,3% (середнє арифметичне дорівнює по класу склало 2,9 балів), 5-го завдання «Розглянь малюнки. Обведи синім олівцем найхолоднішу пору року, а червоним – найтеплішу» – 73,9% (середнє арифметичне – 2,5 бали), 4-го завдання «Знайди пару для кожної частинки візерунків. Полічи і запиши їх. Постав номери на половинках одного цілого» – для 69,5% (середнє арифметичне – 2,2 бали; до уваги бралися лише відповіді, що відповідають максимальним 3-м балам). Найнижчі показники були виявлені у відповідях на 3-є запитання «Полічи і запиши кількість побачених предметів. Назви їх. Полічи і запиши кількість лише найдрібніших деталей. Розфарбуй їх». Жодної правильної і повної відповіді, на жаль, нами зафіксовано не було. Середнє арифметичне по класу із виконання цього завдання дорівнює усього 0,2 бали. Респонденти не змогли правильно визначити загальну кількість побачених предметів (здебільшого називали лише Вінні-Пуха та П'ятачка). Ще гіршими були результати, пов'язані з визначенням найдрібніших деталей. Спостерігались і такі випадки, коли другокласники розмальовували повністю малюнок, тоді як завдання вимагало лише найдрібніших деталей.

2. Методика вивчення інтересу учнів початкової школи до природи. Дослідження інтересу здобувачів початкової школи до природи відбувалось за допомогою *анкетування*. Наочно представимо деякі з них (рис. 3).

Анкета «Із любов'ю до природи» Дорогий друже! Напиши своє прізвище та ім'я _____. Познач свою відповідь на запитання: 1. Чи поділяєш ти природні об'єкти на «красиві» і «некрасиві»? а) так (0 б.); б) ні (2 б.); в) по-різному (1 б.) 2. Чи завжди ти звертаєш увагу на оточуючу тебе природу? а) так (2 б.); б) ні (0 б.); в) по-різному (1 б.).	3. Чи втручався ти в ситуації, коли бачиш, що хтось наносить шкоду природі? а) так (2 б.); б) ні (0 б.); в) по-різному (1 б.). 6. Чи приходилося тобі шкодити природі? а) так (0 б.); б) ні (1 б.). 8. Чи брав/ла ти участь в охороні природи в 1–2 класах? а) так (1 б.); б) ні (0 б.). Загальна кількість балів, яку може набрати респондент дорівнює 14-ти балам.
---	--

Рис. 3. Фрагменти завдань анкети «Із любов'ю до природи»

Розподіл респондентів за рівнями ставлення до природи визначали в такий спосіб: *початковий рівень* – 1-4 бали, *середній рівень* – 5-8 балів, *достатній рівень* – 9-12 балів, *високий рівень* – 13-14 балів.

Сума кількості балів за кожним респондентом показала нам числове значення рівнів ставлення до природи в здобувачів 2-го класу. Отже, загальні показники виявились такими: респондентів із високим рівнем виявлено 4 (17,4%), із достатнім рівнем – 9 (39,1%), із середнім – 10 (43,5%). Учні із початковим рівнем сформованості вмінь спостерігати виявлено не було. Результати свідчать про превалювання в здобувачів початкової освіти середнього рівня ставлення до природи (рис. 4).

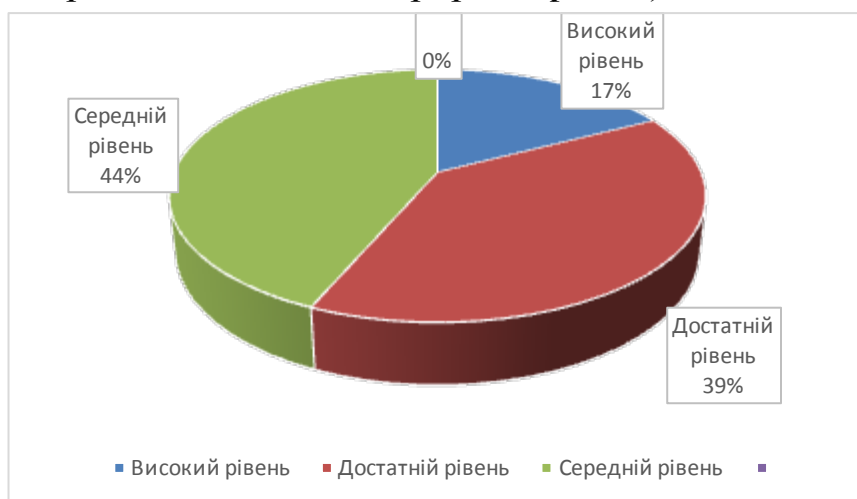

Рис. 4. Рівні сформованості інтересу до природи в здобувачів 2-го класу

Аналіз загальних відповідей учнів на кожне з 10 запитань анкети дав можливість дійти таких висновків:

1)на запитання «Чи завжди ти звертаєш увагу на оточуючу тебе природу?» 16 (69,6%) учнів відповіли «так», 4 (17,4%) – «по-різному», 3 (13,0%) – «ні»;

2)на запитання «Чи втручаєшся ти в ситуації, коли бачиш, що хтось наносить шкоду природі?» стверджувальну відповідь «так» дали 13 (56,5%) респондентів, 7 (30,5%) – «по-різному», 3 (13,0%) – «ні»;

3)на запитання «Чи любиш ти читати в книгах описи природи?» стверджувальну відповідь «так» дали 10 (43,5%) респондентів, 12 (52,2%) – «по-різному», 1 (4,3%) – «ні»;

4)на запитання «Чи поділяєш ти природні об'єкти на «красиві» і некрасиві?» 8 (34,8%) учнів дали відповідь «ні», 7 (30,4%) – «по-різному», 8 (34,8%) – «так»;

5)на запитання «Чи є які-небудь заняття, які ти робив/ла на природі?» 21 (91,3%) учень дали відповідь «так», 2 (8,7%) – «ні»;

6)на запитання «Чи доводилося тобі малювати природу?» 22 (95,7%) учні дали відповідь «так», 1 (4,3%) – «ні»;

7)на запитання «Знайомі тобі музичні твори, які пов'язані з природою?» 18 (78,3%) учень дали відповідь «так», 4 (17,4%) – «ні», 1 (4,3%) учень відповіді не надав;

8)на запитання «Чи приходилося тобі шкодити природі?» 20 (87,0 %) учнів дали відповідь «ні», 3 (13,0%) – «так»;

9)на запитання «Чи часто ти відпочиваєш на природі зі своїми батьками?» 14 (60,9%) учнів дали відповідь «так», 9 (39,1%) – «так»;

10)на запитання «Чи брав/ла ти участь в охороні природи в 1-2 класах?» 7 (30,5%) учнів дали відповідь «так», 15 (65,2%) – «ні», 1 (4,3%) – не відповів.

3. Методика дослідження сформованості вмінь спостерігати «Письмовий опис хатнього та польового горобців» (завдання див. на рис. 5).

Уважно розглянь два малюнки. Які тварини зображені на них? Порівняй та опиши їх.

Дякуємо тобі!

Рис. 5. Експериментальні матеріали методики «Письмовий опис хатнього та польового горобців»

Важливим є відзначити, що з метою актуалізації знань про форми предметів, частини тіла тварин, гами кольорів нами попередньо було проведено фронтальну бесіду, яка інтегрувала в собі знання як із природознавства, так і образотворчого мистецтва. Оцінювання відбувалося з урахуванням таких показників:

- 1) уміння сприймати предмети в розмаїтті їх ознак (уникнення односторонності під час опису) – 2 бали;
- 2) уміння виділяти істотні ознаки об'єкта – 2 бали;
- 3) уміння виділяти характерні ознаки об'єкта, пояснювати залежність від умов існування – 3 бали;
- 4) логічність та послідовність під час опису малюнків – 3 бали.

Розподіл за рівнями сформованості в учнів умінь спостерігати відбувся в такий спосіб: *початковий рівень – 1-3 бали, середній рівень – 4-6 балів, достатній рівень – 7-9 балів, високий рівень – 10 балів.*

Сума балів за кожним респондентом показала нам числове значення рівнів умінь спостерігати в другокласників. Загальні показники виявилися такими: респондентів із достатнім рівнем – 6 (26,1%), із середнім – 5 (21,7%), початковий – 11 (47,8%), 1 (4,3%) респондент відповіді не надав. Учні із високим рівнем виявлено не було (*рис. 6*).

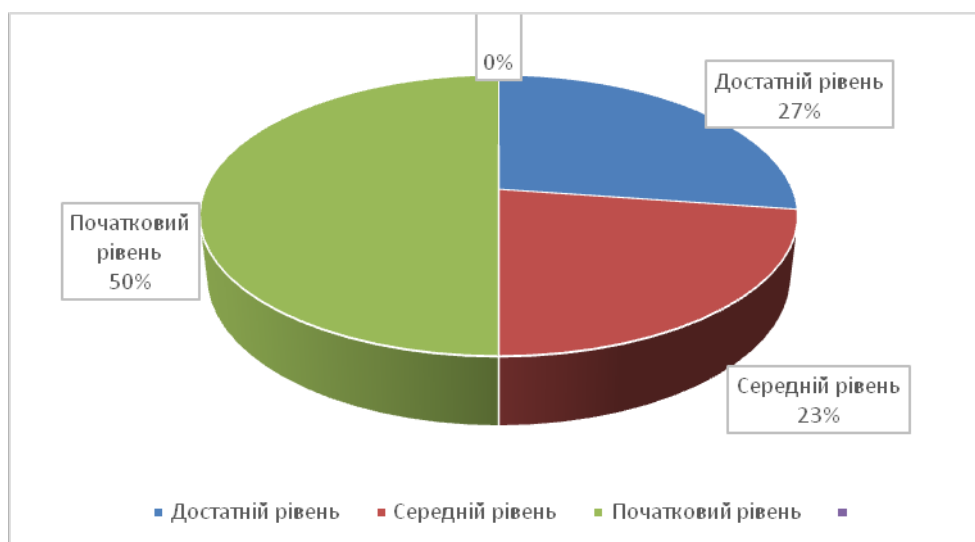

Рис. 6. Рівні сформованості вмінь спостерігати в учнів початкової школи

Загальна картина розподілу учнів за рівнями вмінь спостерігати свідчить, що для переважної більшості класу (52,2%) характерним є *початковий рівень* розвитку. Найвищий середній показник спостерігався в умінні виділяти характерні ознаки, що складає 1,3 бала, середній показник умінь сприймати об'єкти в розмаїтті їх ознак складає 1,2 бала, середній показник умінь логічно та послідовно описувати малюнки – 1,1 бала. Найнижчі показники вмінь виділяти істотні ознаки – 0,3 бала.

Аналіз порівняння хатнього та польового горобців показав, що за винятком 6-ох респондентів, що мають достатній рівень, опитувані не підвели об'єкти опису під родове поняття «птах», «зимуючий птах». Водночас жоден учень класу не визначив істотної ознаки птаха: наявність пір'яного покриву. Відзначимо, що другокласники під час опису здебільшого не вказували величину, будову птаха, визначали лише деякі особливості забарвлення. Спостерігались випадки підміни назв птахів. Так, четверо учнів із класу горобця (хатнього або польового) розпізнали як синичку. Характеристика досліджуваних тварин була однобокою, неповною; чіткість, логічність і послідовність думок були порушеними.

Відзначимо важливість для експериментального дослідження порівняння середніх показників розвитку компонентів загального рівня сформованості спостережливості в учнів 2-го класу. Так, найвищі показники спостерігалися в розвитку уваги (10,6 б.), нижчі були зафіксовані у сформованості

в учнів ставлення до природи (9,6 б.), ще нижчі – в умінні спостерігати (3,9 б.).

Узагальнення результатів запроваджених експериментальних методик дослідження в здобувачів 2-го класу компонентів спостережливості, а саме: сформованості уваги, інтересу до природи, умінь спостерігати дали можливість розподілити респондентів за рівнями розвитку досліджуваного феномена, що представлено в *таблиці 1*.

Таблиця 1

**Рівні розвитку компонентів спостережливості здобувачів
початкової освіти**

Рівні	Компоненти у %			
	Сформованість уваги	Уміння спостерігати	Інтерес до природи	Середній показник рівнів розвитку
Високий	–	–	17,4	5,8
Достатній	69,6	26,1	39,1	44,9
Середній	30,4	21,7	43,5	31,9
Початковий	–	52,2	–	17,4

Результати констатувального експерименту дали змоги дійти висновку про превалювання достатнього рівня розвитку спостережливості в здобувачів 2-го класу, що становить 44,9% від загальної кількості респондентів. Із середнім рівнем розвитку виявлено 31,9% учнів, із початковим – 17,4%, високим – 5,8% (результати подано в порядку убутання). Сумарні показники високого і достатнього рівнів (50,7%) майже однакові з сумарними показниками середнього і початкового рівнів (49,3%), що свідчить про недостатність розвитку в учнів 2-го класу такої важливої якості особистості як спостережливість, а, отже, вимагає організації відповідного експериментального навчання.

Список використаних джерел:

1. Бабенко Л. Вчитись у Норвегії. Хотіли б? URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/227-vchytys-u-norvehii-khotily-b> (дата звернення: 07.04.2023).
2. Бондар М. Уроки на свіжому повітрі: які переваги, коли та як їх правильно проводити. URL: https://24tv.ua/education/uroki-svizhому-povitri-yaki-perevagi-koli-yak-yih-pravilno-provoditi_n1873229 (дата звернення: 06.05.2023).

3. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 06.04.2023).
4. Карабань О. Уроки на підвір'ї: як організувати та чому вони потрібні <https://www.schoollife.org.ua/uroky-na-podvir-yi-yak-organizuvaty-ta-chomu-vony-potribni/> (дата звернення: 05.04.2023).
5. Колишкіна А., Чобанян А. Теоретичний аналіз проблеми розвитку спостережливості як умови формування природознавчої компетентності учнів початкових класів. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 10 (12). С. 362–375.
6. Колток Л., Стахів Л. Уроки серед природи в рамках Нової української школи. *Педагогічні науки*. 2019. Вип. LXXXVIII. С. 42–47. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/4263/3761> (дата звернення: 05.04.2023).
7. Коренева І. Розвиток спостережливості молодших школярів у процесі вивчення природничого матеріалу : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 ; Національний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 208 с.
8. Кулинич Л. Шість незвичайних уроків у різних країнах світу. URL: <https://vseosvita.ua/news/sist-nezvicajnih-urokiv-u-riznih-krainah-svitu-4133.html> (дата звернення: 05.04.2023).
9. Павлюх І. Рекомендації щодо проведення спостережень. URL: <https://vseosvita.ua/library/rekomendacii-sodo-provedenna-sposterezen-vidi-i-metodika-sposterezenn-195792.html> (дата звернення: 05.04.2023).
10. Сікорський П. Педагогічні закономірності та їх роль у новій початковій школі. URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/600/541> (дата звернення: 05.04.2023).
11. Сухомлинський В. О. Сто порад учителям. Вибрані твори в п'яти томах. Т. 2. К.: Радянська школа, 1976. С. 472–473.
12. Типова освітня програма для 1-2 класів НУШ (О. Савченко). URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 06.04.2023).
13. Типова освітня програма для 1-2 класів НУШ (Р. Шиян). URL: <https://svitdovkola.org/files/Typova.osvitnya.prohrama.1-2.Shyuan%20-202022.pdf> (дата звернення: 05.04.2023).